

Джерела та література

1. Євсеєнко І. Становлення українсько-чехословацьких відносин 1917-1922рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. - 1999. - Випуск 8. - С. 33-48.
2. Журба М.А. Селянська кооперація радянської України і Міжнародний кооперативний альянс (20-ті рр. XX ст.) // Укр. істор. журнал. - 2001. - №2. - С. 61-74.
3. Кривець Н. До питання про становлення українсько-німецьких торговельних зв'язків (20-ті роки XX ст.) // Україна в європейських міжнародних відносинах. Науковий збірник. Зб. присвяч. з нагоди ювілею І.М.Мельникової. - К., 1998. - С. 435-460.
4. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 - 1928). - К.: Основи, 1996. - 396 с.
5. Кульчицький С.В., Мовчан О.М. Невідомі сторінки голоду 1921-1923рр. в Україні. - К.: Інститут історії України АН України, 1993. - 70 с.
6. Пиріг О.А. Місце грошової реформи 1922-1924рр. у здійсненні нової економічної політики // Укр. істор. журнал. - 2000. - №3. - С. 92 -102.
7. Качинский В. Состояние хлебов по Украине // Коммунист. - Харьков, 19 июня 1921 г. - №133(428). - С.1.
8. Волошин А. Виды на урожай // Коммунист. - Харьков, 19 июня 1921 г. - №133 (428). - С.2.
9. По Украине // Коммунист. - Харьков, 26 июля 1921 г. - №163(458). - С.2.
10. Зитта В. Виды на урожай по Харьковской губернии // Коммунист. - Харьков, 28 июня 1921 г. - №139(434). - С.3.
11. Качинский В. Борются с засухой - сеять озимые // Коммунист. - Харьков, 17 июля 1921 г. - №156(451). - С.1.
12. Красная армия Украины на помощь голодающим // Коммунист. - Харьков, 13 августа 1921 г. - №179(474). - С.2.
13. На помощь голодающим детям // Коммунист. - Харьков, 14 августа 1921 г. - №180(475). - С.2.
14. Борьба с голодом. Украина - голодающим // Коммунист. - Харьков, 23 августа 1921 г. - №186(481). - С.2.
15. Борьба с голодом // Коммунист. - Харьков, 30 августа 1921 г. - №192(487). - С.2.
16. Борьба с голодом // Коммунист. - Х., 24 августа 1921 г. - №187(482). - С.1.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, м.Київ (далі - ЦДАВОУ), Ф. 341 Управление украинского таможенного округа г. Харьков. 13.09.1922- 26.10.1923, оп.1, Спр. 548. Информационные бюллетени статистико-экономического отделения Управления НКВТ 27/ II - 24/ VI - 22 гг., 109 арк.
18. ЦДАВОУ, Ф. 341 Управление украинского таможенного округа г. Харьков. 13.09.1922- 26.10.1923, оп.1, Спр. 70. О 1-м Всеукраинском съезде НКВТ 27 / IX - 7/ X - 21 г., 26 арк.

УДК 94(477.8):271.4-726.1-46:(=411.16)]"194"(093.2)

Юрій Скіра

ПЕРЕЖИВАННЯ ТРАГЕДІЇ ГОЛОКОСТУ МИТРОПОЛИТОМ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ У СВІТЛІ СПОГАДІВ ОЧЕВИДЦІВ

У статті розглядалося переживання трагедії Голокосту главою Греко-Католицької Церкви митрополитом Андреем Шептицьким через спогади очевидців тих подій, людей, які спілкувалися на цю тему з митрополитом і залишили свої свідчення про нього. Автор показує митрополита перш за все, як людину чуйну, яка мала співчутливе сприйняття світу. Задля досягнення цілі дослідник аналізує ключові моменти життя церковного діяча, аргументовано доводить, що страждання і переслідування не були незнайомі митрополиту. У свій час він був і жертвою і переслідуваним, але найдужче хотів уповні зреалізувати суть свого покликання до священства, втілити й укріпити християнську заповідь любові до ближнього. Автор робить висновок, що саме перелічені речі були для митрополита в основі внутрішніх переживань трагедії єврейського народу, співчуття до народу загалом, і порятунку людей зокрема.

Ключові слова: митрополит, Голокост, трагедія, переживання, допомога.

В статье рассматриваются переживания трагедии Голокоста главой Греко-Католической Церкви митрополита Андрея Шептицкого в воспоминаниях очевидцев этих событий, людей, которые общались с митрополитом на эту тему, и оставили свои свидетельства о нем. Автор показывает митрополита прежде всего как сочувствующего человека, который обладал чутким восприятием мира. Для достижения этой цели автор анализирует ключевые моменты жизни церковного деятеля, аргументировано доказывает, что тема страданий и преследований не чужда митрополиту. В свое время он был жертвой преследования, но боли всего хотел сполна реализовать свое предназначение священнослужителя, тем самым укрепив христианскую заповедь любви к ближнему. Именно это, по мнению автора статьи, для митрополита Андрея Шептицкого было в основе его внутренних сопереживаний трагедии еврейского народа, вызывало сочувствие к народу в целом и спасении многих людей в частности.

Ключевые слова: митрополит, Голокост, трагедия, переживания, помощь.

Empathy of the Metropolitan Andrey Sheptytsky, the head of the Ukrainian Greek Catholic Church, was studied in the article based on the reminiscences of witnesses to those events and people who spoke to him on this matter and gave their testimony. For the author, it was very important to show the Metropolitan first and foremost as a person having a fairly compassionate perception of the world. To reach the goal, the author analyzed the Church leader's key life moments and substantiated that the Metropolitan had been familiar with persecutions and sufferings. He had been a victim and subjected to persecutions, but his outmost desire was to fulfil his vocation to the priesthood, and to implement and enforce

the Christian commandment of love for one's neighbour. That is what laid the basis for his inner anxiety and empathy with the Jewish tragedy, compassion for the Jewish people and brought him to save their lives.

Keywords: *metropolitan, Holocaust, tragedy, experiences, advice.*

Проблематика, яка пов'язана з діяльністю глави Греко-Католицької Церкви митрополита Андрея Шептицького в час німецької окупації, у сучасній історіографії, є вкрай заполітизованою. Коріння цієї проблематики є у намаганні радянських та деяких ізраїльських дослідників сформуванити образ митрополита як колаборанта [1]. Їхні наукові тези щодо цього питання характеризуються поверхневим аналізом подій, маніпуляцією фактів і свідомим замовчуванням окремих сторінок життя Андрея Шептицького, які руйнували б цю концепцію.

У сучасній українській історіографії проблематика осмислення діяльності митрополита Андрея Шептицького набирає лише обертів [2]. Праці відомої української дослідниці Ліліани Гентош стали першими, які комплексно відобразили широкий спектр життя і служіння митрополита у міжвоєнний період. Перша її монографія "Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика Папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914-1923 рр.)" [3] дає певні відповіді на питання про Андрея Шептицького як людину, політика, церковного діяча, розкриває аспекти його світогляду. Друга праця "Митрополит Шептицький 1923-1939. Випробування ідеалів" [4] є широким аналізом викликів і відповідей, які давав митрополит в період II Речі Посполитої. Дослідниця розглядає непрості відносини між ним і новоствореною Польською державою. Висвітлює відносини з українським інтегральним націоналізмом, з одного боку, і аналізує його фінансово-економічну, харитативну та меценатську діяльність. З іншого розвінчує ряд міфів, які були створені у попередні десятиліття. Ліліана Гентош пише також про управління Церквою та стратегію Шептицького щодо її розвитку. У цьому контексті є цікава монографія кардинала Любомира Гузара "Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму" [5], в якій автор аналізує джерела, не лише у історичному вимірі, але і в богословському.

Саме у такому аналізі прихована головна слабкість сучасних дослідників щодо постаті митрополита Андрея Шептицького. Щоб розкрити складність його особистості неможливо послуговуватися лише методами історичної науки. Дослідження діяльності цього церковного діяча вимагає міждисциплінарного підходу, у якому визначальну роль буде відігравати все ж таки богословська наука, бо митрополит був, перш за все, душпастирем, наділений повнотою священного служіння [6].

Наступним питанням для реалізації цієї концепції буде питання джерел. Пастирські послання і твори митрополита вражають своїм обсягом. Починаючи з післявоєнних часів вони були видані українською діаспорою [7] і перевидані вже за незалежної України [8]. Вони належать до першої групи джерел, які відображають світогляд Андрея Шептицького і його реакцію на найрізноманітніші проблеми життя. До другої групи належать джерела, пов'язані зі спогадами про митрополита. Саме на них буде зосереджена основна увага у цій статті. Через них можна пізнати як митрополит реагував на трагедію Голокосту.

Щоб зрозуміти реакцію Андрея Шептицького на геноцид, як плід тоталітарної системи, потрібно простежити еволюцію цієї людини. Вихідним поняттям у цьому буде його священниче та монаше покликання. Розвиток цього процесу і його реалізацію найкраще висвітлила у своїх спогадах мати митрополита – графиня Софія Шептицька [9]. У її записах вперше можна побачити готовність молодого монаха і священника до самопожертви в ім'я Церкви і віри в Ісуса Христа, протистояння злу та милосердя до людей.

Ідея мучеництва знайшла своє втілення під час Першої світової війни. У вересні 1914 р. Андрей Шептицький був заарештований російською владою і перебував в ув'язненні до 1917 р. Митрополит не залишив спогадів про цей період. Проте нещодавня публікація монастирської хроніки, написаної ієромонахом Теофаном, настоятелем монастиря в Скиті св. Андрея Студійського Уставу в Лужках [10], яку знайшли у архіві монастиря Успення Пресвятої Богородиці Студійського Уставу УГКЦ у Вудстоку (Канада), дає можливість повному подивитись на цей непростий етап у житті Андрея Шептицького. Літописець передає розповідь митрополита про те, "як то головний поліційний комендант жандармерії знущався над ним в той спосіб, що крав всі пакети і гроші, які до Отця Митрополита приходили з Америки і Австрії через Червоний Швейцарський Хрест і все конфіскував на свою користь через цілий час їх тяжкої в'язниці в монастирі. Час до часу приходив до Отця Митрополита латинський священник, котрий їх сповідав, бо нашого не було, то рівно ж комендант жандармерії часто не допускав до них, щоби їх висповідати. Щодо умеблювання тої тюремної камери, де Отець Митрополит перемучилися понад 2-1/2 року і сама камера виглядала в таким виді: камера була досить довга на половині переділена чорними брудними дошками, довгоги 6-7 метрів, а вузенька на 2 метри, висока на 4 метри, а під самим суфітом по віконцеві в обох переділах, 40x40, маленькі і сильно заграговані залізними широкими штабами, і через то було дуже мало світла, а рівночасно було дуже сирі і брак свіжого повітря. Щодо умеблювання, не було нічого, крім маленької поламаної лавки в кутику, де не можна було її з того місця рухати, тапчан замість ліжка, а під голову трошки соломи стухлої в бруднім мішочку, і два подерті брудні коци (одіяла). Поламаний столик в темнім кутику, де його не можна було з місця рухати, і то все умеблювання. Щодо харчів, то діставали дуже бідненько так, що заледве прожити, що як вже по революції в 1917 р., коли їх звільнили, Отець Митрополит були сильно змізерніли і підупали на здоровлю" [10, с.280].

З слів Андрея Шептицького можна зрозуміти, що він був, що наповну відчула на собі брутальне ставлення осіб, наділених владою, переніс недоїдання і жахливі умови проживання. Цей досвід, очевидно, став дуже важливим у подальшому житті, адже породив співчуття до людей у потребі, яке базувалося на власному досвіді.

Співчуття, яке було у митрополита, мало у собі готовність до пожертви в ім'я спасіння ближнього. Під час останніх великих реколекцій перед закриттям Львівської духовної семінарії св. Духа комуністичним режимом, які тривали з 19 січня по 28 січня 1939 р., Андрей Шептицький багато про це говорив. Спогади про ці реколекції залишив Василь Ленчик [11]. Глава Церкви передбачав ті великі політичні зміни, які скоро настануть, наголошував на питаннях самопосвяти і жертви. “Бо ідея, якій усього не посвяtimo – це брехня... Бо яка ж це ідея, коли верх бере матерія?... Хто хоче бути учнем Христа, мусить бути всім слугою, а себе уважати найгіршим, як Христос перед Останньою Вечерею – умивати всім ноги, бо не може бути слуга більший від свого Пана” [11, с.505].

Теза митрополита бути “всім слугою” найяскравіше втілювалася ним під час Голокосту, тому що митрополит рятував всіх євреїв, які зверталися до нього і його оточення за допомогою. Як слушно зауважив Курт Левін, вони рятували і знайомих і незнайомих євреїв [12, с. 156]. Відповідь чому митрополит це робив він дав ще взимку 1939 р. – “Священик покликаний до молитви й безупинної праці для ближніх – а шойно по Господі можна мріяти про відпочинок” [11, с.505]. Це було глибоке розуміння суті священства, яким керувався Андрей Шептицький у своєму служінні. Воно є відповіддю і на питання про відносини митрополита до євреїв у роки Другої світової війни.

Про долю євреїв на теренах Генерал-губернаторства, їх страждання і переслідування, митрополит знав з перших днів німецької окупації. Така поінформованість була наслідком тісних відносин з єврейськими діячами різних галузей, які Андрей Шептицький підтримував з початку свого служіння в якості львівського греко-католицького архієпископа.

Однією з найпомітніших релігійних постатей єврейського міжвоєнного періоду у Львові був рабин прогресивної синагоги “Темпль” Єзекиїл Левін [13]. Під час єврейського погрому у Львові в липні 1941 р. рабин був приведений до митрополичих палат тодішнім архієпископом-коадьютором Йосифом Сліпим [14, с.141], де мав розмову з Андреем Шептицьким і в деталях розповів про події на вулицях міста [15, с.44]. Син рабина Курт Левін у своїх спогадах згадує, що батько розповідав про враженість митрополитом звісткою про звірства у Львові [15, с.44]. Його реакцією була обіцянка звернутися до німецької влади та негайно вислати священників і монахів аби заспокоювати натовп, який вбивав і знущався над євреями [15, с.44]. Самому ж Єзекиїлу Левіну Андрей Шептицький запропонував залишитися у палатах на час небезпеки, але той відмовився [15, с.44]. Наведений епізод був першим свідченням, яке доводить готовність допомагати і переховувати євреїв митрополитом з перших днів нацистського захоплення. Другий важливий факт – це те, що митрополит дав обіцянку рабину рятувати єврейських дітей [14, с.141]. Зі спогадів Йосифа Сліпого лише не зрозуміло чи конкретно йдеться про синів Єзекиїла Левіна чи загально всіх [14, с.141]. Якби не було, Андрей Шептицький виконав обидва варіанта.

З моменту вступу німецьких військ до Львова, розпочинається еволюція світогляду митрополита: від надії до засудження злочинів нової влади. Це можна простежити у посланнях глави Церкви, починаючи з пастирського послання з нагоди проголошення Української держави 1 липня 1941 р., де він висловлює сподівання щодо дотримання прав всіх громадян без огляду на віросповідання, національність чи соціальне походження [16, с.517], до декрету “Не убий” у 1942 р., який фактично був відповіддю на Голокост, засудженням політики геноциду нацистського режиму [17].

Перед згаданим декретом митрополит пише листа Генріху Гімлеру. Отець М. Сопуляк описував так ті події у своїх спогадах: “Це було з початком 1942 р. Увесь Львів був під гнітучим враженням вивозу жидівського населення. Напружену і нестерпну атмосферу відчувалося на кожному кроці. Я зайшов до Митрополита. Митрополит, хоч і не покидав своєї кімнати, докладно був поінформований про події у Львові та з обуренням говорив про поведінку з жидами. Наприкінці розмови Митрополит сказав: “Я таки рішився написати листа до Гімлера. Напишу йому, що все те, що діється, противиться всякому Божому і людському праву, й домагатися буду, щоб до виселювання жидів, а зокрема до екзекуцій не вживали української поліції. В мене були молоді українські поліцейські і жалілися, що їх змушують до участі в екзекуціях, загрожуючи висилкою до концентраційних таборів, а навіть розстрілом. Тому я мушу написати Гімлерові, що це може мати погані наслідки для німців...”. Я завважив, що цей лист ледве чи вплине на поведінку німців, бо переслідування жидів є невідомою частиною їх політичної системи. На те Митрополит відповів, що він без огляду на наслідки, листа напише і висле.” [18, с.446]. З Берліна митрополиту відповіли грубою відмовою. “Згодом зайшов я знову до Митрополита. Він оповів мені, що з приводу свого листа він мав великі неприємності з боку німецької поліції, але заявив: “від нікого Гімлер не почув ще стільки немилої правди, що від мене. А воно щось значить”, – згадував о. М. Сопуляк [18, с.446].

Митрополит бачив, що його звернення не можуть зупинити нацистів у їх політиці [19]. Тому розпочав реалізацію порятунку євреїв, яких можна було ще врятувати. Герберт Хамайдес, син рабина Кальмана Хамайдеса, згадує, що коли він прийшов разом зі своїм батьком і молодшим братом Леоном, щоб бути переданим на переховування, Андрей Шептицький детально розпитував рабина про становище єврейської громади, про гетто, Янівський концентраційний табір [20, арк. 21]. Коли Кальман Хамайдес сказав митрополиту, що тільки ті євреї, які працюють на виробництві пов'язаному з Вермахтом, будуть ще якийсь час жити – Андрей Шептицький похилив голову і розридався [20, арк. 21]. Потім подивився на рабина і пробував його розрадити [20, арк. 21]. Сказав, що “після шторму сонце завжди сяє” і поблагословив синів Кальмана Хамайдеса [20, арк. 21]. Подібну історію співчуття й опіки згадує і Лілі Польман. Вона пише: “Митрополит, мабуть, побачив страх у моїх очах, отож кивнув до мене, щоб я підійшла. Тоді він мене обняв, погладив по голові і сказав: “Не бійся дитино! Нічого поганого тобі тут не станеться” [21, арк.1]. Курт Левін у свою чергу згадує: “Довідавшись, що я син рабина Єзекиїла Левіна, він пригорнув мене до своїх могутніх грудей. Він лагідно перебирав моє волосся і шепотів

німецькою: “Бідна дитина, бідна дитина”...Я коротко описав йому трагічну ситуацію, що в ній опинилася єврейська громада, яку систематично знищували у таборі смерті Белжець. Старий чоловік, що виглядав як старозавітній патріарх, уважно слухав, і сльози текли по зморшках на його обличчі” [15, с.55].

Таким чином з наведених вище джерел, можна зробити висновок, що митрополит глибоко переживав трагедію єврейського народу під час Голокосту. Він не стояв осторонь подій, які відбувалися з єврейською громадою Львова, а намагався зробити все можливе, щоб полегшити долю людей, які були приреченні на знищення нацистським тоталітарним режимом. Від осіб, з якими він спілкувався, митрополит не приховував своїх емоцій. З їх свідчень очевидно, що відчував цей чоловік. Врятовані засвідчують у своїх спогадах глибоке зацікавлення Андреем Шептицьким долею євреїв, співчуття до них і пошуки шляхів, аби врятувати їм життя.

Джерела та література

1. *Див.*: Бусганг Ю. Митрополит Шептицький: ще один погляд на життя й діяльність / Бусганг Ю. – Львів: Друкарські куншти, 2009. – С. 35-46.; Редлих Ш. Моральные принципы в повседневной действительности: Митрополит Андрей Шептицкий и евреи в период Холокоста и Второй мировой войны // Сгупець – Дух і Літера. – № 16. – С. 213-217.; Мірчук П. Зустрічі й розмови в Ізраїлю: чи українці “Традиційні антисеміти” / Мірчук П. – Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Союз Українських Політв’язнів, 1982. – С. 62-69.
2. *Див.*: Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1089-2000) // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилиаєса та Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – Ч. 3. – С. 556-565.; Марущенко О. Митрополит Андрей Шептицький в роки Другої світової війни: проблеми історіографії // Спадщина Митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 114-118.; Гентош Л. Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя / Л. Гентош // Україна модерна. – 2003. – № 8. – С. 179–210.
3. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика Папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914-1923 рр.) / Л. Гентош. – Львів: ВНТЛ-КЛАСИКА, 2006. – 456 с.
4. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923-1939. Випробування ідеалів/ Л. Гентош. – Львів: ВНТЛ-КЛАСИКА, 2015. – 586 с.
5. Гузар Л. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму / Л. Гузар. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2015. – 495 с.
6. *Див.*: Станецький Х. Служіння Божого люду / Х. Станецький / Пер. з польської Л. Біленька-Свистович. – Львів: Видавництво ЛБА, 1998. – С. 62-83.; Катехизм Католицької Церкви. – Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. – С. 374.
7. *Див.*: Шептицький А. Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів большевицької окупації. – Ч.1. – Йорктон, 1961. – 454 с.; Шептицький А. Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. – Ч.2. – Йорктон, 1969. – 454 с.; Шептицький А. Твори (аскетично-моральні) / А. Шептицький. – Рим: Видавництво Українського католицького університету ім. св. Климента Папи, 1978. – 493 с. Шептицький А. Твори (морально-пасторальні) / А. Шептицький. – Рим: Видавництво Українського католицького університету ім. св. Климента Папи, 1983. – 547 с.
8. *Див.*: Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали. 1941 – 1944. / Упорядник Ковба Ж. Науковий редактор Кравчук А. – Київ: Дух і Літера, 2003. – 313 с.; Шептицький А. Пастирські послання 1899-1914 рр. Т.1 / А. Шептицький; упоряд.: О. Гайова, Р. Тереховський; ред. кол.: М. Гринчишин, Б. Дзюрах, Г. Лончина та ін. – Львів: АРТОС, 2007. – 1014 с.; Шептицький А. Пастирські послання 1918-1939 рр. Т.2 / А. Шептицький; упоряд.: О. Гайова, Р. Тереховський; ред. кол.: М. Гринчишин, Б. Дзюрах, Г. Лончина та ін. – Львів: АРТОС, 2009. – 1248 с.; Шептицький А. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т.3 / А. Шептицький; упоряд.: О. Гайова, Р. Тереховський; ред. кол.: М. Гринчишин, Б. Дзюрах, Г. Лончина та др. – Львів: АРТОС, 2007. – 828 с.
9. Шептицька С. Молодість і покликання о. Романа Шептицького / С. Шептицька. – Львів: Свічадо, 2009. – 192 с.
10. Монастирської хроніка, писана ерм. Теофаном, настоятелем монастиря в Скиті св. Андрея Студійського Уставу в Лужках // Музей народної архітектури та побуту у Львові – спадщина митрополита Андрея Шептицького // Матеріали наукової конференції з нагоди 150-ліття від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. – Львів: Колесо, 2016. – 320 с.
11. Ленчик В. Незабутні реколекції під проводом слуги Божого митрополита Андрея Шептицького // Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові 1928-1929-1944. Частина III / Матеріали зібрав і опрацював д-р П.Синиця, Торонто, Чикаго 1983, с. 504-506.
12. Lewin K. Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946 / K. Lewin. – Warszawa: Fundacja Zeszytów Literackich, 2011. – 188 s.
13. *Див.*: Ковба Ж. Останній рабин Львова Єзекиїль Левін / Ж. Ковба. – Київ: Дух і літера, 2009. – 181 с.
14. Сліпий Й. Спомини / Й. Сліпий. – Львів-Рим: Видавництво УКУ, 2014. – 608 с.
15. Левін К. Мандрівка крізь ілюзії / Левін К. – Львів: Свічадо, 2007. – 478 с.
16. Пастирське послання митрополита Андрея Шептицького з нагоди проголошення Української держави // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. – Т.ІІ. – Церква і суспільне питання. – Кн.І. – Пастирське вчення та діяльність / за ред. Андрія Кравчука. – Львів: Видавництво отців василіян “Місіонер”, 1998. – С. 516-517.

17. Декрет Митрополита Андрея “Не убий” і правила до декрету “Про п’яту Божу заповідь” // А. Шептицький, Пастирські послання 1939-1944 рр. – Т.3. – Львів: Видавництво “АРГОС”, 2010. – С. 541-550.
18. Сопуляк М. Пам’яті великого Митрополита (Жмут спогадів) / Сопуляк М. // Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові 1928-1929-1944. – Частина III / Матеріали зібрав і опрацював д-р П.Синиця. – Торонто-Чикаго, 1983. – С.445-449.
19. Див.: Стемпень С. Критика терору як методу вирішення національних і політичних конфліктів у пастирській науці митрополита Андрея Шептицького / Стемпень С. // Наукові записки Українського католицького університету. – Ч. II. – Серія історична. – Вип. 1. – С. 191-208.
20. Свідчення Цві Барнеа // Архів Святоуспенської Унівської Лаври, с. Унів, ф. 15, спр. 14, т. 2, арк. 21-22.
21. Свідчення Лілі Польман. – 2 арк. (Надіслане Лілі Польман 16 серпня 2016 р. Юрію Скірі).

УДК. 94:355.48(100)

Ольга Мазурок

ЖІНКА-ЖЕРТВА В УМОВАХ ПРИМУСОВОГО ВИВЕЗЕННЯ НА РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ

На основі опрацьованих джерел, у статті розглянуто становище жінок на території Рівненщини в умовах примусового вивезення до Німеччини у 1941-1944 роках. Виділено методи та засоби, що використовувалися в процесі вербування жінки, а також моделі поведінки, що вироблялися в наслідок тиску та примусу.

Ключові слова: жінка, жертва, примусове вивезення, вербування, трудовий ресурс.

На основе обработанных источников в статье рассмотрены положение женщин на территории Ровенской области в условиях принудительного вывоза в Германию в 1941-1944 годах. Выделены методы и средства, которые использовались в процессе вербовки женщины, а также модели поведения, которые производились в результате давления и принуждения.

Ключевые слова: женщина, жертва, принудительный вывоз, вербовка, трудовой ресурс.

Based processed sources in the article the situation of women in the territory of Rivne region in terms of forced removal to Germany in 1941- 1944. Highlight the methods and tools used in the process of recruiting women and patterns of behavior that were made as a result of pressure and coercion.

The article is to study the impact of the forced removal of people to Germany for women in Rivne region, research methods of influence, and also the process to develop universal models of protection Women, who used to avoid sending, the reasons for women leaving the Third Reich under constant pressure, sexual, psychological and economic insecurity.

When examined this question have been used general scientific methods of historical analysis, criticism of sources, problem-chronological structure and logic that gave the opportunity synthesis of general and special definition of the investigated processes as well as the disclosure of their nature and dynamics.

Thus, considering the labor mobilization of women in Rivne region to the Third Reich, we have found methods used in recruiting women to Germany. Among them can be singled out as the psychological pressure that was applied in the form of general ultimatum letters and bullying the inhabitants of entire settlements, personally directed a threat to every single woman considering her life experiences and situations, as well as more stringent personal hobbies, group raid that often occurring with the use of weapons. The cases when a woman agreed to send to protect family and loved ones, property and family or set off to Germany on their own with family husband.

Sending women there are proved important the following factors: financial position and family ties, the behavior of women. Note that the more likely to avoid sending women were living in wealthy families or have a good relationship with the elders.

In extreme situations exporting abroad, the women tried to resist the administration, using all the options and behaviors. Among them we note the urgent job search backers among Germans, forgery of job deliberate provocation diseases during the flight departure and passing medical commission absconding.

Revealed evidence of objectivity in the selection of women, when sending lists to get women with young children; substandard health inspection fees, not including the health of women.

Thus, women who fall under labor mobilization in Germany during the occupation regime in Rivne region found themselves in a closed space, pressure and become victims of false propaganda media, were in a constant state of tension that undermines their moral and physical strength, and become victims of threats and coercion, forcing women to resort to active and passive methods of protection.

Keywords: a woman, victim, forced removal, recruitment, human resources.

Важливою складовою усвідомлення жінки, як жертви в умовах окупації на території Рівненщини, є питання відправлення населення до Німеччини. На основі доступного матеріалу про вивезення жителів області, нами було прослідковано впливи на жінку у процесі її вербування, як трудового ресурсу. Виокремлені злочинні методи, що застосовувалися, та розглянуто специфіку жіноцтва, як об’єкта вивезення в силу гендерної приналежності.

Матеріали, що дозволяють комплексно розглянути дане питання, містяться у фільтраційних справах жінок, що описували власну долю, окремих чоловіків, що пригадували вивезення тої чи іншої жінки, також свідчення очевидців, раніше опублікованих комплексних дослідженнях з питань вивезення населення до Німеччини у якості робочої сили.

Жінку у статусі жертви в контексті даного питання слід розглядати у двох площинах, адже злочинному поводженню з боку окупантів піддавалися ті жінки, що підпадали під трудову мобілізацію, а також жіноча частина населення, що ухилялась від трудової повинності.